

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.17>

Артем Євгенович Голубов,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»,
кафедра права (доцент);

<https://orcid.org/0000-0001-8608-4206>,
e-mail: a.holubov@khai.edu

**ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ
ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Наведено характеристику джерел формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень як їх інформаційної основи. Уточнено поняття, зміст, значення та систему таких джерел. Зроблено висновок, що системний підхід до формування та науково обґрунтовані аналіз і узагальнення змісту цих джерел є умовою розроблення ефективних сучасних методик розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: криміналістична методика, джерела криміналістичної методики, інформаційна основа, окремі методики розслідування кримінальних правопорушень.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку суспільства та держави характеризується низкою факторів, які утворюють істотно нове соціальне середовище, в якому криміналістика має виконувати свої завдання. Впливають такі чинники і на подальший розвиток складових криміналістики, у тому числі обумовлюють потребу в оновленні окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Одним із важливих аспектів їх формування є джерельна база, яка має використовуватись з урахуванням як узагальнення попереднього досвіду науки криміналістики, так і сучасних її напрацювань. Саме тому дослідження питань джерел методик розслідування кримінальних правопорушень є засобом удосконалення цього розділу криміналістики.

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі питання джерел формування криміналістичних методик розглядалися переважно в контексті загальної проблематики формування відповідних методик, прояву реалізації принципів

їх формування тощо. Зокрема, джерела криміналістичної методики розглядаються вченими як важлива невід’ємна, а головне, самостійна складова питання формування криміналістичних методик. Так, у роботах В. А. Журавля, В. М. Шевчука, Б. В. Щура криміналістична методика характеризується як інформаційно-пізнавальна (інформаційна) модель, яка має інформаційно-пізнавальну спрямованість, в основі якої лежить кримінально значуща інформація [1, с. 233; 2, с. 872; 3, с. 901]. Також у науці криміналістики в цілому віднайшло своє опрацювання питання щодо переліку основних інформаційних джерел. Наприклад, звертається увага на те, що окремі криміналістичні методики розробляються на основі положень кримінального і кримінального процесуального права, криміналістики, кримінології, психології, теорії управління, наукової організації праці та інших галузей теоретичного і прикладного знання, матеріалів вивчення і аналізу судово-слідчої практики [4, с. 247]. Мали місце і спроби наведення узагальненого бачення переліку та системи джерел окремих методик розслідування злочинів. Так, Р. А. Степанюком були проаналізовані основні джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України, в межах чого наведено перелік джерел методик розслідування злочинів та методів їх використання [5, с. 142]. Отже, можна констатувати, що вчені-криміналісти як самостійну складову питання формування криміналістичних методик та окремий об’єкт наукового аналізу виділяють питання їх джерел. Проте в науковій літературі відсутній єдиний підхід до переліку, змісту та системи таких джерел. Це не сприяє виконанню завдання створення сучасних криміналістичних рекомендацій із розслідування окремих видів кримінальних правопорушень або їх груп. Тому одним із завдань науки криміналістики є окреслення як загальних підходів до питань джерел криміналістичної методики, їх системи, методів, так і використання отриманої інформації як основи формування відповідних окремих методик.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є наведення характеристики джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Мета зумовлює виконання таких *завдань*: визначення ролі джерел у формуванні вказаних методик; аналіз змісту поняття «джерела формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень»; уточнення переліку цих джерел та їх систематизація.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні змісту, значення та системи джерел окремих методик розслідування кримінальних правопорушень як їх інформаційної основи та наведення

пропозицій щодо їх використання при формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

Цілком обґрунтованою є думка тих учених-криміналістів, які уважають, що одним з актуальних завдань науки криміналістики на сучасному етапі її розвитку слід вважати завдання з удосконалення наявних та опрацювання нових криміналістичних рекомендацій з розслідування злочинів [1, с. 231; 6, с. 121]. Засобом його виконання є розвиток як теоретичної основи криміналістичної методики, так і підходів до формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, щодо поглиблення поглядів на їх джерела, зміст і система яких відіграють важливу роль у формуванні криміналістичних методик.

Стосовно зв'язку цих джерел і поняття «окрема криміналістична методика» слушно зауважує В. М. Шевчук, що остання має інформаційно-пізнавальну спрямованість і фактично являє собою інформаційно-пізнавальну модель і містить науково обґрунтовані та апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації [2, с. 872]. Тому вочевидь удосконалення наявних та опрацювання нових криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень має базуватися на певній сукупності систематизованих знань (даних, інформації, фактичного матеріалу). Б. В. Шур відзначає, що ознакою криміналістичної методики є інформаційність, де криміналістична методика є фактично інформаційною моделлю, яка акумулює дані щодо засобів (методичних рекомендацій, технологій) розслідування певних видів злочинів [3, с. 901]. При такому погляді на окрему криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень процес її формування можна характеризувати як дослідження, висунення припущень щодо найбільш оптимальних форм, методів, способів виявлення, розслідування, розкриття та попередження кримінальних правопорушень. А тому цілком можливо порівняти це з процесом висунення наукової гіпотези, розвитку (формування) якої проходить три стадії: накопичення фактичного матеріалу і припущення на його підставі; формулювання гіпотези, тобто виведення з припущення наслідків, розгортання теорії; перевірка на практиці та уточнення за результатами цієї перевірки, де таким чином гіпотеза перетворюється на наукову теорію [7, с. 15]. Зокрема, на можливість застосування такого підходу у кримінологічній науці щодо створення інформаційної моделі злочинності і визначення її змісту вказано Н. Сметаніною [8, с. 603]. Тому вважаємо, що таке бачення алгоритму формування окремої криміналістичної методики є цілком прийнятним.

На підставі наведеного зауважимо, що в основі формування окремої криміналістичної методики лежать відповідні дані, інформація, фактичний матеріал, зокрема результати вивчення та узагальнення основних етапів та форм боротьби зі злочинністю (виявлення, вивчення, розслідування, розкриття та попередження) [9, с. 387]. Ця сукупність систематизованих знань (даних, інформації, фактичного матеріалу) є інформаційною основою формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. І можна вказати на існування безпосереднього зв'язку між інформаційною основою (знаннями, інформацією, фактичним матеріалом), її якістю, обсягом, змістом, науковою обґрунтованістю отримання і достовірністю й можливістю взагалі розробити на її підґрунті ефективну окрему криміналістичну методіку. Методологічно правильне та науково обґрунтоване використання цієї інформаційної основи як підґрунтя формування інформаційно-пізнавальної моделі, яка містить методико-криміналістичні рекомендації з розслідування злочинів, є важливою засадою їх формування. Так, Р. А. Степанюк до основних принципів побудови методики розслідування відносить наукову основу [5, с. 142]. Ця думка підкреслює значення інформаційного підґрунтя і вказує на важливу роль дотримання правил його використання у формуванні окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

У криміналістичній науці цю інформаційну основу (фактичний матеріал) позначають як джерела криміналістичної методики [9, с. 390; 10, с. 232; 11, с. 184] або як «інформаційні джерела методики розслідування» [12, с. 271]. Р. А. Степанюк характеризує їх як вихідні носії інформації для якісного розроблення методичних рекомендацій із розслідування злочинів [5, с. 142]. У цій позиції джерела охарактеризовані з точки зору існування їх як певних об'єктів та вказівки на їх значення для розроблення відповідних методичних рекомендацій. У іншій роботі джерела криміналістичної методики визначено як інформаційні потоки, які впливають на регламентацію, вдосконалення наявних та впровадження нових криміналістичних методик розкриття і розслідування окремих видів злочинів [10, с. 232]. Ця точка зору акцентує увагу на значенні джерел (впливають на вдосконалення окремих методик розслідування злочинів) та розкриває їх зміст (інформаційні потоки). З аналізу наведених позицій вкажемо на ознаки джерел методик розслідування кримінальних правопорушень: зміст – це певні дані, інформація, фактичний матеріал; форма – носії даних, інформації; онтологічне значення – першооснова розроблення відповідних методик; функціональне призначення – умова розроблення якісних методичних рекомендацій.

Відзначимо, що, серед іншого, потребує свого розкриття термін «носій інформації» як джерело формування криміналістичних методик.

Зважаючи на значення слова «джерело» [13, с. 218], висловимо припущення, що це певні об'єкти, явища, процеси, що містять ті чи інші дані, інформацію і виступають основою, звідки постають, черпаються ці дані, інформація, фактичний матеріал для розроблення окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. Так, у теорії методології та організації наукових досліджень звертається увага, що на ранньому етапі дослідження накопичується та аналізується фактичний матеріал, що дає можливість для окремих узагальнень, висунення гіпотез і висновків [7, с. 16]. Це дає підстави характеризувати джерела криміналістичної методики як об'єкти, явища, процеси тощо, які досліджуються і аналізуються в царині практичної діяльності із запобігання, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень і містять дані, інформацію, фактичний матеріал, що утворюють основу для розроблення криміналістичних рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень. Із цього приводу вказується, що криміналістична методика вивчає складний об'єкт, до складу якого входять два протилежні, але пов'язані між собою види людської діяльності (механізм учинення злочинів окремого виду та розслідування злочинів окремого виду (діяльність слідчих, органів дізнання) [14, с. 5], а тому саме їх встановлення, описання шляхом вивчення і наукового узагальнення значної кількості практики розслідування однорідних злочинів, дозволяє розробити чіткі, науково обґрунтовані, загальні та найбільш ефективні методи у вигляді наукових положень та практичних рекомендацій [2, с. 872; 14, с. 6; 15, с. 330].

Щодо переліку джерел криміналістичної методики, то фахівці до них відносять переважно: кримінальну (злочинну) діяльність; слідчу практику; законодавство; положення окремих природничих, технічних і суспільних наук і галузей знань [9, с. 390; 16, с. 7]. Така позиція є доволі поширеною серед учених-криміналістів. Схожий, часом дещо більш розширений або дещо звужений за змістом перелік цих джерел, наводиться і у працях інших вчених [3, с. 901; 4, с. 247; 11, с. 184; 12, с. 271; 17, с. 8]. Якщо проаналізувати позиції науковців, а також урахувати сутність цього розділу криміналістики (система наукових положень щодо закономірності механізму вчинення злочинів окремих видів, а також закономірності їх розслідування та розроблювані на їх основі практичні рекомендації щодо організації і здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів [12, с. 269; 16, с.8]), то можна запропонувати такий перелік джерел формування криміналістичних методик: 1) кримінальна (злочинна) діяльність (узагальнення результатів вивчення механізму учинення злочинів окремого видів і груп); 2) судово-слідча та експертна практика (узагальнення результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень та аналіз слідчо-прокурорської, судової та експертної практики);

3) нормативно-правові акти (положення кримінального і кримінального процесуального законодавства, положення інших галузей права, підзаконні нормативно-правові акти уповноважених правоохоронних органів тощо); 4) положення теорії криміналістики, судової експертології, судової медицини та психіатрії (загальні засади, положення криміналістичної техніки, тактики та методики, наявні методи розслідування окремих видів злочинів, теоретичні положення судової експертології, судової медицини та психіатрії тощо); 5) дані з відповідних криміналістичних обліків та інформація з інших баз даних (інформаційних систем); 6) положення окремих наук і галузей знань (положення кримінології, психології, соціології, теорії управління, наукової організації праці тощо); 7) додаткові інформаційні джерела (акти (рекомендації) міжнародних організацій правоохоронної спрямованості, наукові праці, аналіз та узагальнення закордонного досвіду розслідування кримінальних правопорушень, довідкові та статистичні дані тощо). В цілому цей перелік охоплює практично весь спектр інформаційних джерел криміналістичної методики, адже презентує основні об'єкти (джерела), звідки криміналістика може брати певні знання (дані, інформацію, фактичний матеріал) для аналізу, узагальнення та опрацювання у формі відповідних теоретичних положень та практичних рекомендацій.

Також у межах статті звернемо увагу на питання групування джерел криміналістичної методики як узгодженої та комплексної системи. Зокрема, звернемо увагу на наукові праці, в яких їх автори наводять не тільки перелік інформаційних джерел криміналістичної методики, а також їх групування. Так, у підручнику «Криміналістика» за редакцією професора В. Ю. Шепітька такі джерела поділені на правові (кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-процесуальні дані) та інформаційні (наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальненого досвіду судово-слідчих органів) [12, с. 271]. І таке розрізнення методологічно виправдане. Наприклад, на важливу роль кримінального і кримінального процесуального права як правової основи методики розслідування злочинів указує В. О. Маркус [9, с. 388–389]. У свою чергу, враховуючи те, що ознакою криміналістичної методики є інтегративність [3, с. 900], то як джерела вона поєднує різні за характером, але об'єднанні єдиним значенням – інформаційна основа методики, об'єкти (судово-слідчу практику, дані криміналістики та інших наук тощо). Так, у навчальному посібнику «Криміналістика» за редакцією Є. В. Пряхіна джерела криміналістичної методики автори поділяють на: нормативно-правові джерела; слідча, прокурорська, експертна і судова практика; положення науки [17, с. 232–233]. Р. Л. Степанюк джерела формування окремих методик розслідування злочинів,

учинених у бюджетній сфері, поділяє на такі групи: а) правові джерела; б) наукові основи (досягнення криміналістики та інших наук); в) практика злочинної діяльності в бюджетній сфері та практика правоохоронної діяльності з протидії їй [5, с. 142]. І такий погляд у цілому варто підтримати, адже він презентує основні групи джерел, звідки криміналістика може черпати відповідні дані, інформацію для їх аналізу, узагальнення та опрацювання в теоретичні положення та практичні рекомендації криміналістичної методики.

З огляду на наведений вище перелік досліджуваних джерел залежно від змісту даних (інформації) та положень (висновків), які будуть узяті як основа для формування криміналістичних методик, ці джерела за змістом можна класифікувати на такі види: 1) теоретичні джерела (положення теорії криміналістики, положення окремих наук і галузей знань); 2) емпіричні джерела (кримінальна (злочинна) діяльність та слідча, судова і експертна практика); 3) нормативні джерела (закони, підзаконні нормативно-правові акти, акти локальної нормотворчості правоохоронних органів тощо); 4) аналітично-інформаційні джерела (аналіз та узагальнення статистичних даних, аналіз та узагальнення слідчої, судової і експертної практики, інформація з баз даних, результати криміналістичного прогнозування, узагальнення наукових досліджень тощо); 5) довідкові джерела (дані судової статистики, інші інформаційні джерела тощо).

Враховання наведеного переліку джерел формування криміналістичних методик та їх групування, на нашу думку, сприятимуть більш комплексному та системному підходу до отримання теоретично та практично значущої інформації для розроблення як взагалі положень цього самостійного розділу криміналістики, так і більш повного та всебічного опрацювання методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що джерелами формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень доцільно вважати ті об'єкти (явища, процеси тощо), які існують як вихідні, визначальні, первісні носії інформації, вивчення яких здатне надати інформаційні потоки криміналістично значущих для розроблення методичних рекомендацій (методик) даних, інформації, фактичного матеріалу. Змістом указаних джерел слід вважати різні за своєю природою походження (емпіричною, теоретичною, нормативною, статистичною, аналітичною, довідковою тощо) дані, інформацію, фактичний матеріал, який має значення для формування відповідних окремих методик та в цілому вдосконалення положень криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень.

Значення досліджуваних джерел полягає у створенні належного, науково обґрунтованого інформаційного підґрунтя, інформаційної першооснови для формування ефективних окремих методик розслідування кримінальних правопорушень та розроблення відповідних методичних рекомендацій. Джерела формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень становлять собою цілісну взаємопов'язану та взаємоузгоджену систему носіїв криміналістично значущої для формування відповідної методики інформації, а тому мають вивчатися та опрацьовуватися системно та комплексно. Підхід до виділення певної групи, яка об'єднує типові, однорідні або схожі за своїм змістом інформаційні джерела з наведенням розширеного їх переліку, є методологічно обґрунтованим, а також перспективним з позиції презентації системи джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень.

Щодо перспектив продовження наукових досліджень означеної у статті проблематики, то актуальними є питання форм та методів вивчення тих чи інших інформаційних джерел формування окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, аналізу та узагальнення відповідних даних, інформації, фактичного матеріалу, а також способів використання отриманих результатів при формуванні наукових положень і практичних криміналістичних рекомендацій (методик). Їх вирішення сприятиме більш ефективному виконанню криміналістикою взагалі та криміналістичною методикою, зокрема тих актуальних завдань, які вони мають вирішувати в умовах реалізації в істотно новому соціальному середовищі.

Список бібліографічних посилань: 1. Журавель В. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1 (52). С. 231–241. 2. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / упоряд. Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с. 3. Щур Б. В. Ознаки криміналістичної методики. *Форум права*. 2011. № 3. С. 899–903. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_151.pdf (дата звернення: 12.12.2021). 4. Малярова В. О., Андреев О. О. Деякі питання щодо вдосконалення окремих криміналістичних методик. *Форум права*. 2017. № 5. С. 247–251. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1203358>. 5. Степанюк Р. Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2014. № 1 (12). С. 138–145. 6. Шевчук В. М. Проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик // Challenges in Science of Nowadays : Proceedings of the 5th Intern. Sci. and Practical Conf. (July 16–18, 2020). Washington, USA, 2020. Pp. 117–127. 7. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.

8. Smetanina N. Informative model of crime in modern Ukrainian criminology. *Asian Journal of Scientific and Educational Research*. 2015. No. 1, Vol. 2. Pp. 599–606. **9.** Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с. **10.** Криміналістика : навч. посіб. / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ : Атіка, 2012. 496 с. **11.** Кофанов А. В., Кофанова О. С. Криміналістика : посібник. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 248 с. **12.** Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с. **13.** Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с. **14.** Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярвої. Харків, 2018. Т. 1. 384 с. **15.** Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : ЦУА, 2009. 472 с. **16.** Криміналістика : підручник : у 2 т. / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярвої. Харків, 2018. Т. 2. 312 с. **17.** Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2021

Holubov A. Ye. Theoretical issues of information sources for the formation of separate methods of investigating criminal offenses

The subject of the study is to provide a detailed description of the sources of formation of certain forensic methods of investigating criminal offenses. The purpose of the article is to clarify the concept, content, meaning and system of such sources.

The main thesis of the scientific work is the assumption that the studied sources are objects, phenomena, processes that contain certain data, information, factual materials for the formation of certain forensic methods of investigating criminal offenses. In order to verify it, the analysis and generalization of the scientists' views on this issue, considered the general theoretical foundations of forensic methodology, and more.

The study is aimed at creating the preconditions for improving existing and developing new forensic recommendations. As a result, new scientifically substantiated results were obtained, which help to improve the provision of the investigative bodies, the prosecutor's office and the court with modern methodological recommendations aimed at improving the efficiency and completeness of the investigation and trial of criminal offenses.

The study clarifies the content of the concept of the source of certain methods of criminal offenses investigation (objects (phenomena, processes, etc.), which are the primary carriers of information for the formation of appropriate methods), their significance is determined (creation of scientifically substantiated information basis for formation of effective methods of investigation of criminal offenses) and their system is considered (theoretical, empirical, normative, analytical-informational and reference sources). It is proved that these sources form the

information basis for the formation of certain methods of investigating criminal offenses. It is concluded that a systematic approach to the formation and scientifically sound analysis and generalization of the content of the system of these sources is a condition for the development of effective modern methods of investigating criminal offenses.

Key words: forensic methodology, sources of forensic methodology, information base, separate methods of investigation of criminal offenses.

